

Intro

Wat de filosofen betreft, die had ik zo'n beetje gelezen, en was zelfs door dat beetje al geïrriteerd, omdat ze nooit de vragen beantwoordden die mij kwelden. Ze vervulden me alleen maar met verveling; nooit met het gevoel dat ze een of andere verificerbare macht op me overbrachten. Ik vond het bovendien zinloos om te speculeren over abstracties zonder die eerst te definiëren. Maar wat kun je anders? De enige hoop voor een filosofie, is zichzelf onpersoonlijk te maken. We moeten wachten op die grote stap tegen de tijd dat de Wereld afloopt.

Ik had me verdiept in een paar mystici. Maar je kunt geen kwaad spreken over hun werk, want alles wat je erin ontdekt, is wat je erin stopt.

Ik was op dat punt aangeland, toen 'Eureka' onder mijn ogen kwam. (...)

Al die wetenschappen die nu zo kil worden onderwezen, werden gegrondvest en ontwikkeld door mensen met een gepassioneerde belangstelling voor hun werk. 'Eureka' liet me iets van die passie voelen.

Ik beken dat ik verbaasd was en nauwelijks geamuseerd door de grootse pretenties en ambities van de schrijver, de plechtige toon van zijn voorwoord en de uitzonderlijke discussie over de methode waarmee het boek begint. Deze eerste bladzijden gaven echter al een indicatie van een centraal idee, hoewel het was omhuld door een mysterie dat deels een zekere machteloosheid suggereerde, deels een bewuste terughoudendheid, en deels de weerszin van een enthousiaste ziel om zijn meest dierbare geheimen te openbaren.

En dat liet me beslist niet onverschillig.

Paul Valéry: 'Over 'Eureka'; voorwoord bij de Franse Poe-vertaling door Charles Baudelaire (1921).

Eulalie - A Song.

By Edgar A. Poe.

I dwelt alone
In a world of moan,
And my soul was a stagnant tide,
Till the fair and gentle Eulalie became my blushing bride —
Till the yellow-haired young Eulalie became my smiling bride.

Ah, less — less bright
The stars of the night
Than the eyes of the radiant girl,
And never a flake
That the vapor can make
With the moon-tints of purple and pearl,
Can vie with the modest Eulalie's most unregarded curl —
Can compare with the bright-eyed Eulalie's most humble and
careless curl.

Now Doubt — now Pain —
Come never again,
For her soul gives me sigh for sigh,
While all day long
Shines, bright and strong,
Astarte within the sky,
And ever to her dear Eulalie upturns her matron eye —
And ever to her young Eulalie upturns her violet eye.

Handschrift van Poe, het gedicht 'Eulalie-A Song' uit 1845.

Voorwoord

Edgar Allan Poe's essay '*Eureka*' uit 1848 is een van de meest merkwaardige stukken uit de wereldliteratuur, zowel qua inhoud als qua geschiedenis. Het is het langste essay van Poe en hij beschouwde het als het meesterwerk en de sluitsteen van zijn oeuvre. Toch is '*Eureka*' nauwelijks bekend en in slechts enkele andere talen vertaald, in tegenstelling tot het overige werk van Poe dat in vrijwel alle talen ter wereld verkrijgbaar is. De reden daarvoor is eenvoudig: de visie die Poe in '*Eureka*' ontwikkelde op het universum, was zijn tijd zo ver vooruit en zo volkomen anders dan de wetenschappelijke en religieuze opvattingen van zijn tijd, dat niemand het serieus nam of zelfs maar kon begrijpen. Hoewel Poe in Amerika beroemd was, werd zelfs de bescheiden eerste druk van 500 exemplaren zeer moeizaam verkocht. Ook kwam er felle kritiek uit theologische en wetenschappelijke hoek, niet alleen op de inhoud van '*Eureka*', maar ook op Poe persoonlijk. Poe had veel van '*Eureka*' verwacht en deze tegenslag en teleurstelling hebben aanzienlijk bijgedragen aan de persoonlijke en financiële problemen gedurende zijn laatste levensjaar. In hoeverre dat van invloed was op zijn vroegtijdige, mysterieuze dood in 1849, blijft speculatief.

Na zijn dood raakte Poe in Amerika gedurende lange tijd in diskrediet, maar vanaf dat moment begon wel zijn zegetocht in Europa. Het was met name de Franse dichter Charles Baudelaire die Poe populair maakte. De invloed van Poe op het denken en de cultuur in Frankrijk kan niet worden overschat, maar de andere Europese landen volgden snel. Er is in het Europa van na 1900 nauwelijks een schrijver of dichter te noemen die niet op een of andere manier door Poe is beïnvloed.

De positie van '*Eureka*' binnen Poe's werk was merkwaardig. De visionaire kracht werd door een enkeling onderkend, maar de filosofische en wetenschappelijke ideeën niet, zodat het

slechts in kleine kring bekend was. Deze 'underground' status van 'Eureka' duurt eigenlijk nog steeds voort, hoewel er de laatste jaren enige verandering in komt. Steeds meer mensen ontdekken het stuk en realiseren zich dat Poe ideeën had die sterk lijken op filosofische en wetenschappelijke doorbraken die veel later plaatsvonden. Ideeën over de geschiedenis van het heelal, over materie en energie, over ruimte en tijd, over evolutie; het is allemaal al bij Poe te vinden.

Interessant is daarom de vraag, of 'Eureka' ook werkelijk invloed heeft gehad op de ontwikkeling van de moderne filosofie en wetenschap, zonder dat het werd erkend of beseft. Het antwoord op die vraag is steeds duidelijker 'ja', maar er is op dat gebied nog erg veel onderzoek te doen.

'Eureka' is een spreektekst, wat merkbaar is aan de vaak lange zinnen met veel bijzinnen, onderbrekingen en 'terzijdes'. Dit maakt het soms vrij lastig leesbaar. Toch is er bij de vertaling naar gestreefd om zo dicht mogelijk bij de originele tekst te blijven, omdat het de lezer de kans geeft om aan de hand van Poe het heelal te verkennen, zoals hij destijds ook zijn toehoorders meenam. 'Eureka' is in dat opzicht ook een unieke tijdcapsule; Poe ging als het ware in discussie met de grote geleerden van zijn tijd, hij maakte zijn toehoorders duidelijk wat die ideeën betekenden en waarom het zijns inziens anders moest. Ook het gebruik van hoofdletters en kleine letters, om bij bepaalde begrippen onderscheid te maken tussen de abstractie en de alledaagse betekenis, is in de vertaling gehandhaafd.

Deze vertaling bevat drie soorten voetnoten. Ten eerste de voetnoten die Poe zelf aanbracht in de tekst. Daarnaast leek het gewenst om voetnoten toe te voegen die de hedendaagse lezer informeren over namen, zaken en ideeën die destijds algemeen bekend waren. En tenslotte zijn er voetnoten en toevoegingen die zijn overgenomen uit Poe's eigen, bewaard gebleven exemplaar van 'Eureka'. Hij schreef daarin een groot aantal correc-

ties en suggesties voor een tweede druk, die in deze vertaling zijn overgenomen waar dat zinvol leek.

Oorspronkelijk bestaat 'Eureka' uit één lange doorlopende tekst. Om de leesbaarheid en toegankelijkheid te verbeteren is de tekst in deze vertaling verdeeld in 21 hoofdstukken.

Tot slot wil ik mijn dank uitspreken jegens *The Netherland-America Foundation* in New York voor hun steun bij de voorbereiding van dit werk.

René van Slooten

November 2003.

Sonnet aan de wetenschap

Wetenschap! Waarachtige dochter van de Oude Tijd!
Die alles verandert met uw loerende ogen.
Waarom aast gij zo op het dichtershart,
Gij aasgier, die vliegt op de doffe werkelijkheid?
Hoe kan hij van u houden? of u verstandig achten.
Gij die hem niet met rust laat in zijn omzwervingen
Op zoek naar schatten in de met juwelen bedekte hemel,
Of als hij opstijgt met een onbevreesde vleugel?
Hebt gij Diana¹ niet uit haar wagen gesleept?
En de Hamadriad² uit het bos verjaagd?
Om een thuis te zoeken op een gelukkiger ster?
Hebt gij de Naiade³ niet uit haar stroom gebannen,
De Elf uit het groene gras, en uit mij
De zomerdroom onder de Tamarindeboom?

E.A. Poe, *Gedichten uit mijn jeugd*.

¹ Diana: Romeinse godin van het bos, de jacht en de landbouw. Werd vaak afgebeeld in een wagen, uitgerust met een pijl en boog.

² Hamadriad: bosnimf.

³ Naiade: godin van de bronnen en waterstromen.

EUREKA

EEN PROZAGEDICHT

MET ZEER GROOT RESPECT IS DIT WERK
OPGEDRAGEN

AAN

ALEXANDER VON HUMBOLDT.

VOORWOORD

Aan de weinigen die van mij houden en die ik liefheb -méér aan hen die voelen dan aan hen die denken -aan de dromers en aan hen die hun dromen zien als het enige dat telt -aan hen bied ik dit Boek der Waarheid aan, niet vanwege het waarheidsgehalte, maar omwille van de schoonheid die in die waarheid gevonden wordt. Aan deze mensen bied ik dit werk aan als een kunstuiting: -laten we zeggen als een liefdesverhaal; of, als dat niet te hoog gegrepen is, als een gedicht.

Wat ik hier naar voren breng is waar: -daarom kan het niet verloren gaan; -maar mocht het nu op de een of andere manier vertrapt worden, zodat het toch verloren gaat, dan zal het "herrijzen tot het Eeuwige Leven".

Niettemin wil ik dat dit werk na mijn dood uitsluitend als een Gedicht wordt beoordeeld.

E.A.P.

EUREKA:

**een essay over
het materiële en spirituele universum**

I (Inleiding)

Het is met oprechte nederigheid -ja zelfs met een gevoel van ontzag- dat ik de openingszin van dit werk neerschrijf; want van alle denkbare onderwerpen benader ik de lezer met het meest plechtige -het meest veelomvattende -het moeilijkste - het meest verhevene.

Welke omschrijvingen zijn voor mij eenvoudig genoeg in hun verhevenheid -en verheven genoeg in hun eenvoud- om mijn onderwerp uiteen te zetten?

Ik heb het plan om te spreken over het *Fysische, Metafysische en Mathematische -over het Materiële en Spirituele Universum: -over het Wezen, de Herkomst, de Schepping, de Huidige Toestand en de Eindbestemming daarvan*. Verder zal ik zo vermetel zijn om een aanval te plegen op de conclusies, en daarmee dus te twijfelen aan de wijsheid, van vele van de grootste en terecht geëerde mensen.

Om te beginnen, wil ik zo duidelijk mogelijk aankondigen -niet het theorema dat ik hoop te bewijzen -want, wat de wiskundigen ook mogen beweren, zoiets als een bewijs *bestaat niet*, althans niet in deze wereld- maar het leidende idee dat ik in dit werk voortdurend naar voren zal proberen te brengen.

Mijn algemene stelling, derhalve, is als volgt: *-In de Oorspronkelijke Eenheid van het Eerste ligt de Secundaire Oorzaak van Alles, met daarin de Kiem van de Onvermijdelijke Vernietiging.*

Om dit idee te illustreren, wil ik het Universum graag zodanig bekijken, dat de geest werkelijk in staat is om een individuele indruk waar te nemen en te verwerken.

Hij die vanaf de top van de Ætna zijn blik rustig laat rond dwalen, wordt voornamelijk getroffen door de *uitgebreidheid* en de *afwisseling* van het schouwspel. Alleen door zich snel op zijn hakken rond te draaien, kan men hopen het panorama te omvatten in zijn verheven *eenheid*. Maar aangezien op de top van de Ætna *niemand* er ooit aan heeft gedacht om zich snel op z'n hakken rond te draaien, heeft ook niemand het unieke van dit uitzicht beseft; dus, welke overwegingen er ook in dit unieke mogen liggen, ze hebben voorlopig geen praktische betekenis voor de mensheid.

Ik ken geen enkele verhandeling waarin een inventaris wordt gemaakt van het *Universum* -waarbij ik het woord gebruik in zijn meest omvattende en enig juiste betekenis- en het is goed om hier te vermelden dat ik met de term 'Universum', als ik hem in dit essay zonder kwalificatie gebruik, doorgaans bedoel *de grootst denkbare ruimte, met daarin alle zaken, spiritueel en materieel, die men zich in die ruimte kan voorstellen*. Als ik het heb over datgene wat *normaal gesproken* wordt bedoeld met het woord "Universum", dan zal ik meestal een meer beperkende term gebruiken- 'het Heelal' of het 'Universum der Sterren'. Waarom dit onderscheid nodig is, zal hierna blijken.

Maar zelfs onder de verhandelingen over het eindige Heelal, hoewel men ook dat altijd als oneindig voorstelt, ken ik er géén die een zodanige inventarisatie maakt van dit eindige Heelal, dat men daaruit iets kan afleiden over het bijzondere karakter ervan. Het dichtst bij zo'n verhandeling komt de 'Kosmos' van Alexander von Humboldt⁴. Hij presenteert het onderwerp echter in zijn algemeenheid, en *niet* in zijn uniekheid. Zijn

⁴ Alexander von Humboldt (1769-1859). Duitse natuuronderzoeker die een vijfde delig werk *Kosmos* schreef, met een overzicht van alle natuurwetenschappelijke kennis van dat moment. Poe bewonderde Von Humboldt en droeg 'Eureka' aan hem op.

benadering berust, in laatste instantie, op de wetmatigheid van ieder onderdeelje van het alledaagse natuurkundige universum, en zoals die ene wetmatigheid zich vervolgens verhoudt tot de wetten van *elk ander* onderdeelje van dat alledaagse natuurkundige universum. Zijn opvatting is nogal beperkt. Kort gezegd: hij bespreekt de universele aard van de materiële verhoudingen, en onthult aan het oog der Filosofie welke invloeden tot dusverre *achter* die universele aard verborgen waren. Maar hoe bewonderenswaardig de beknoptheid ook is waarmee hij ieder deel van zijn onderwerp heeft behandeld; het grote aantal delen leidt noodzakelijkerwijs tot zoveel details, en dus tot zoveel ingewikkeldheid, dat elke persoonlijke indruk wordt verhinderd.

Het lijkt mij dat voor het bereiken van dit laatste een soort van geestelijke omwenteling op de hakken nodig is, evenals voor een goed besef van de conclusies, de suggesties, de speculaties of -bij gebrek aan beter- de gissingen die uit zo'n persoonlijke indruk ontstaan. We hebben een dusdanig snelle omwenteling nodig van alle zaken rondom het centrale gezichtspunt, dat niet alleen de details geheel verdwijnen maar ook alle eruit springende zaken tot één geheel versmelten. Onder de niet meer waarneembare details vallen bij zo'n manier van kijken ook alle bij uitstek aardse zaken. Op deze manier wordt een mens de Mensheid, en de Mensheid wordt een lid van de kosmische familie van denkende wezens.

II (Een brief uit de toekomst)

Maar nu, voordat ik verder ga met mijn eigenlijke onderwerp, wil ik de aandacht van de lezer vragen voor een of twee passages uit een nogal opmerkelijke brief die blijkbaar is gevonden in een fles die ronddreef in de *Mare Tenebrarum*⁵ -een oceaan die uitvoerig is beschreven door de Nubische geograaf Ptolemeus Hefestion, maar die in de moderne tijd weinig wordt

⁵ Zee der Duisternis

bezocht, behoudens door de Transcendentalisten⁶ en enkele anderen die naar stokpaardjes duiken. Ik moet echter toegeven dat de datering van deze brief mij nog meer verbaast dan de inhoud, want hij schijnt geschreven te zijn in het jaar tweeduizend achthonderd en achtenveertig. De delen die ik nu zal vertalen, spreken voor zich, naar ik aanneem.

"Weet je wel, mijn beste vriend," aldus de schrijver die zich zonder twijfel tot een tijdgenoot richt- "Weet je dat het nauwelijks acht- of negenhonderd jaar geleden is, dat de metafysici voor het eerst afspraken dat ze de mensheid zouden afhelfen van het merkwaardige geloof dat er *slechts twee begaanbare wegen naar de Waarheid leiden?* Probeer dat nog maar eens te geloven! Het schijnt echter dat er lang, lang geleden, in de duisternis der tijden een Turkse filosoof leefde die Aries heette en de achternaam Toetel had". [De brieven schrijver bedoelt hier waarschijnlijk Aristoteles; zelfs de beroemdste namen worden kennelijk hopeloos misvormd in twee- of drieduizend jaar]. "De roem van deze grote man berustte voornamelijk op zijn bewijs dat niezen een natuurlijke zaak is, waarmee al te diepzinnige denkers hun overtollige ideeën door hun neusgaten kunnen lozen; maar hij verwierf nauwelijks minder vermaardheid als de grondlegger, of in elk geval als de voornaamste promotor van wat de *deductieve* of *à priori* filosofie werd genoemd. Als uitgangspunt gebruikte hij wat hij als axioma's beschouwde, oftewel vanzelfsprekende waarheden. Het thans welbegrepen feit dat *geen enkele* waarheid *vanzelf* spreekt, doet niets af aan zijn overpeinzingen: voor hem was het voldoende dat de betreffende waarheden duidelijk waren. Vanuit axioma's beredeneerde hij logische gevolgen. Zijn bekendste volgelingen waren een zekere Tuclides, een meetkundige," [bedoeld wordt Euclides]

⁶ Het Transcendentalisme was een populaire filosofisch-spirituele stroming, gebaseerd op het werk van de Amerikaanse filosoof en dichter Ralph Waldo Emerson (1803-1882). Emerson hield ook lezingen in Europa, waar hij o.a. Nietzsche beïnvloedde. Poe moest weinig hebben van Emerson en het Transcendentalisme, zoals blijkt uit deze passage. (Noot van de vertaler)

"en een zekere Kant, een Hollander, de bedenker van de vorm van Transcendentalisme die nu zijn eigenaardige naam draagt, waarbij alleen de K in een C is veranderd⁷.

"Welnu, Aries Toetel heerste oppermachtig tot de komst van een zekere Zwijn⁸, bijgenaamd "de herder van Ettrick", die een geheel ander systeem aanhing, dat hij *à posteriori* of *inductief* noemde. Zijn opzet berustte geheel op waarneming. Hij werkte volgens het waarnemen, analyseren en classificeren van feiten -de *instantiae Naturae*, zoals ze wel liefkozend werden genoemd- en het onderbrengen daarvan in algemene wetten. In één woord, terwijl de methode van Aries berustte op *noumena*, hing die van Zwijn af van *phenomena*; en zo groot was de bewondering die voor dit laatste systeem ontstond, dat al bij de eerste introductie Aries in algemeen diskrediet kwam. Hij wist zich uiteindelijk echter te herstellen en mocht het rijk van de wijsbegeerte delen met zijn meer moderne rivaal, waarbij de geleerden genoegden schepten in het uitbannen van alle *andere* mededingers in verleden, heden en toekomst, door alle one-nigheid te beëindigen via het afkondigen van een wet van Meden, dat de systemen van Aristoteles en Bacon de enige en enig ware wegen naar kennis zijn. "Je moet weten, beste vriend" voegt de briefschrijver hier nog aan toe, dat 'Bacon' een voorvoegsel was dat was bedacht als vervanger van Zwijn, omdat het chiquer en meer welluidend was.

"Nu verzeker ik je" -aldus gaat de brief verder- "dat ik een eerlijke voorstelling geef van deze zaken; en je kunt makkelijk begrijpen hoe zulke klaarblijkelijk absurde beperkingen in die dagen hebben gezorgd voor belemmeringen bij de ontwikke-

⁷ Poe geeft hier een sneer naar de beroemde Duitse(!) filosoof Immanuel Kant (1724-1804). 'To cant' betekent 'wartaal uitslaan' of 'uit je nek kletsen' (Noot van de vertaler).

⁸ Zoals verderop blijkt, is ook dit 'zwijn' een snerende verwijzing naar de Engelse geleerde en filosoof Sir Francis Bacon (1561-1626), een van de belangrijkste grondleggers van het moderne wetenschappelijke denken (Noot van de vertaler).

ling van de échte wetenschap, die immers de grootste voortgang boekt door middel van schijnbaar intuïtieve *sprongen*, zoals de hele geschiedenis aantoonde. Deze oude ideeën beperkten het onderzoek echter tot laag-bij-de-gronds kruipen; en ik hoef je niet te vertellen dat kruipen op zichzelf zeer belangrijk is onder de methoden van voortbeweging;- maar moeten we de adelaar dan maar kortwieken, omdat de slak vast ter been is? Gedurende vele eeuwen heerste er een zo grote ingenomenheid, vooral met Zwijn, dat er vrijwel niet meer werd nagedacht, zoals men het noemde. Niemand durfde nog een waarheid te uiten waarvoor hij alleen zijn eigen geest verantwoordelijk achtte. Het maakte zelfs niets uit of die waarheid aantoonbaar wáár was; want de dogmatiserende filosofen van die tijd keken alleen naar *de weg* waarlangs die waarheid verkregen was. Het doel was voor hen van geen enkel belang: -'de methode!' schreeuwden ze om 't hardst- 'laten we naar de methode kijken!'- en als bij nader onderzoek bleek dat het noch tot de Zwijn-categorie, noch tot de Aries-categorie behoorde (wat eigenlijk Ram betekent), dan keken de geleerden niet verder, maar noemden de denker een "dwaas" en brandmerkten hen als een "theoreticus", en ze wilden vanaf dat moment niets meer te maken hebben met *hem* of met zijn waarheden.

"Welnu, mijn beste vriend", vervolgt de brieveschrijver, "men kan niet volhouden dat door het uitsluitend toepassen van het kruipsysteem een maximale hoeveelheid kennis wordt opgedaan, zelfs niet gedurende een zeer lange tijd; want het uitbannen van de verbeeldingskracht was een kwaad dat niet werd gecompenseerd, zelf niet door absolute zekerheid van de slak-kengangmethode. Maar hun zekerheid was helaas verre van absoluut. De fout van onze voorgangers was analoog aan die van de wijsneus die denkt dat hij een object des te beter ziet, naarmate hij het dichter bij zijn ogen houdt. Ook zij verblindden zichzelf dus door hun onbegrijpelijke, vermakelijke Schot-

se⁹ voorliefde voor *details*; en zodoende berustten de opgeklopte beweringen van de Zwijnaanhangers lang niet altijd op feiten- iets wat overigens niet veel uitmaakt, zolang iedereen maar aanneemt dat dat *wél* het geval is. De essentiële tekortkoming van het Baconisme- zijn meest betreurenswaardige bron van fouten- lag echter in zijn neiging om macht en eerbiedwaardigheid te schenken aan mannen die alleen maar beschikten over waarnemingsvermogen- aan van die kleurloze figuren, van die minuscule geleerden- de zoekers en venters van *feitjes*, meestal in de natuurwetenschap- feitjes die ze allemaal voor dezelfde prijs langs de weg te koop aanboden; waarvan de waarde, zoals ze meenden, geheel werd bepaald door de *werkelijkheid van hun werkelijkheid*, zonder te letten op de bruikbaarheid of onbruikbaarheid voor de ontwikkeling van de definitieve en waarachtige werkelijkheid, Wetmatigheid genaamd. "Buiten deze personen"-aldus vervolgt de brief- "buiten deze personen die door de Zwijnse filosofie plotseling werden verheven tot een niveau waarvoor ze niet geschikt waren- die vanuit de bijkeuken in de salon der Wetenschap terechtkwamen- vanuit de voorraadkelders op de kansels- heeft er nooit een meer intolerant stel dan deze lieden- heeft er geen onverdraaglijker stel kwezels en dwingelanden op aarde bestaan. Hun geloofsbelijdenis, hun tekst en hun preek waren steeds hetzelfde, dat ene woord '*feit*' -maar meestentijds beseften ze zelf niet wat dat woord inhoudt. Met degene die het waagde om aan de feiten te komen, met de bedoeling ze te rangschikken of te gebruiken, hadden de aanhangers van Zwijn geen enkele genade. Alle pogingen tot generalisatie werden onmiddellijk afgedaan met de woorden 'theoretisch', 'theorie', 'theoreticus' -elke vorm van *denken*, kort gezegd, werd ten zeerste kwalijk genomen als een persoonlijke belediging van henzelf. Door bij de natuurwetenschappen uitsluitend de Metafysica, de

⁹ Het begin van de moderne tijd kende enkele invloedrijke Schotse filosofen, zoals David Hume, Adam Smith en James Mill. (Noot van de vertaler)

Wiskunde en de Logica te ontwikkelen, waren deze door Bacon verwekte wijsgeren -simpel denkend, eenzijdig en kreupel-nog hulpelozere stakkerds- nog hopeloos onwetender, gelet op alles wat er te weten valt, dan de meest ongeletterde boerenpummel, die laat zien dat hij tenminste nog iets weet door toe te geven dat hij absoluut nergens verstand van heeft.

"Evenmin hadden onze voorouders enig recht om over *zekerheid* te spreken, als ze in blind vertrouwen de *à priori* axiomatische weg volgden, oftewel die van de Ram. Op ontelbare plaatsen was die weg nauwelijks rechter dan een ramshoorn. De simpele waarheid is dat de Aristotelianen hun kastelen optrokken op een fundament dat nog onbetrouwbaarder is dan lucht; *want zoiets als een axioma heeft nooit bestaan en kan ook helemaal niet bestaan*. Ze moeten inderdaad behoorlijk verblind zijn geweest om dat niet te zien, of minstens te vermoeden; want zelfs in hun eigen tijd waren al veel van hun lang aanvaarde axioma's prijsgegeven: -'ex nihilo nihil fit' bijvoorbeeld, en 'een ding kan geen werking uitoefenen waar het afwezig is', en 'tegenvoeters kunnen niet bestaan', en 'duisternis kan niet uit licht voortkomen'. Deze en talloze gelijksoortige proposities, die vroeger zonder aarzeling als axioma's werden geaccepteerd, werden als volstrekt onhoudbaar beschouwd, zelfs al in de tijd waarover ik spreek: -hoe dwaas waren deze mensen dan om te blijven vertrouwen op een onwankelbare grondslag, als de onbetrouwbaarheid daarvan al zo vele malen was gebleken!

"Maar zelfs met bewijsmateriaal dat ze tegen zichzelf hebben verzameld, kan men deze *à priori* denkers schuldig bevinden aan de meest grove onnadenkendheid -het is namelijk eenvoudig om de betekenisloosheid en de onhoudbaarheid van hun axioma's in het algemeen aan te tonen. Er ligt nu vóór mij" -we lezen nog steeds in de brief- "Er ligt nu vóór mij een boek dat zo'n duizend jaar geleden werd gedrukt. Pundit geeft me de verzekering dat het beslist het knapste vroege werk is over dat onderwerp, dat 'Logica' heet. De schrijver, die in zijn tijd in hoog aanzien stond, was een zekere Miller of Mill; over hem

wordt als een tamelijk belangrijk feit vermeld, dat hij rondreed op een molenpaard dat hij Jeremy Bentham noemde: -maar laten we eens naar het boek zelf kijken!¹⁰

"Ah! -'Het vermogen of onvermogen om iets te begrijpen' zo stelt de heer Mill zeer terecht, 'mag *in geen geval* worden opgevat als een axiomatisch waarheidscriterium'. Nu, dat is zo'n waarheid als een koe, dat niemand met gezond verstand het zal ontkennen. *Niet* instemmen met deze stelling betekent namelijk dat men insinueert dat de Waarheid in zekere mate variabel zou zijn, terwijl het juist een ander woord is voor onveranderlijkheid. Als het vermogen om iets te begrijpen een waarheidscriterium zou zijn, dan zou een waarheid voor *David Hume* maar zelden een waarheid voor *Jozef* zijn; en negenennegentig procent van wat in de Hemel onmiskenbaar wáár is, zou aantoonbaar fout zijn op Aarde. De stelling van de heer Mill wordt derhalve ondersteund. Ik wil het echter geen *axioma* noemen; en dat doe ik vooral niet omdat ik juist laat zien dat er *geen* axioma's bestaan; doch, met een onderscheid waar zelfs de heer Mill niets op aan te merken zou hebben, wil ik wel toegeven dat, zo er een axioma *zou bestaan*, de onderhavige stelling het volste recht zou hebben om als axioma beschouwd te worden -dat er geen *méér* absoluut axioma *bestaat* -en dat derhalve iedere volgende stelling die niet in overeenstemming is met deze eerst geponeerde, zelf hètzij onjuist is -dus geen axioma is-, hètzij, als het inderdaad een axioma is, zichzelf en zijn voorganger onmiddellijk opheft.

"En laten we dan nu eens de voorgestelde axioma's onderzoeken, aan de hand van wat zojuist naar voren is gebracht. Laten we de heer Mill alle denkbare ruimte geven. We zullen de zaak niet op een alledaagse manier aanpakken. We zullen voor ons onderzoek geen gemeenplaats uitkiezen - dus geen axioma uit

¹⁰ John Stuart Mill (1806-1873) en Jeremy Bentham (1747-1832) waren twee bekende Engelse filosofen. Mill's boek '*A system of Logic*' dateert van 1843. (Noot van de vertaler).

datgene wat hij, niet minder belachelijk want stilzwijgend, zijn tweede categorie noemt -alsof een vaststaande waarheid per definitie iets meer of minder vaststaand zou kunnen zijn: -we zullen dus geen axioma uitzoeken van een zo twijfelachtige ontwijfelbaarheid als men bij Euclides aantreft. We zullen het bijvoorbeeld niet hebben over zulke stellingen dat twee rechte lijnen geen ruimte kunnen insluiten¹¹, of dat het geheel groter is dan de som der delen. We zullen de logicus *de grootst mogelijke* voorsprong gunnen. We zullen het dus meteen hebben over de stelling die hij beschouwt als het toppunt van onbetwistbaarheid -als de kern van axiomatische onloochenbaarheid.

Hier is hij: -'Tegengestelde uitspraken kunnen niet *allebei* waar zijn- dat wil zeggen, ze kunnen in de natuur niet gelijktijdig bestaan'. De heer Mill bedoelt hier bijvoorbeeld -en ik geef het best denkbare voorbeeld- dat een boom *óf* een boom, of *geen* boom moet zijn- dat het niet gelijktijdig wel een boom *en* niet een boom kan zijn: -allemaal heel redelijk op zichzelf en het voldoet heel goed als axioma, tot we het tegenover een ander axioma stellen dat enige bladzijden terug werd geponeerd -met andere woorden -woorden die ik eerder heb gebruikt- tot we het confronteren met zijn eigen logica. 'Een boom', aldus de heer Mill, 'is een boom of het is *geen* boom'. Zeer goed: -maar laat me hem nu vragen *waarom*. Op dit vraagje is maar *één* antwoord mogelijk: -en ik daag iedereen uit om een tweede te vinden. Dat enige antwoord is dit: -'Omdat we ons *onmogelijk kunnen voorstellen* dat een boom iets anders kan zijn dan *óf* een boom *óf* geen boom'. Dit, nogmaals, is het enige antwoord dat de heer Mill ons geeft; hij doet zelfs geen moeite om een tweede te suggereren: -en toch is het duidelijk dat zijn antwoord helemaal geen antwoord is, want heeft hij ons al niet eerder gevraagd om *als axioma* toe te geven dat het vermogen om iets

¹¹ Een interessante opmerking! Poe twijfelde kennelijk aan Euclides' vijfde axioma, zonder dat hij wist dat op hetzelfde moment de Rus Lobachevsky en de Hongaar Bolyai op basis van dezelfde gedachte de niet-Euclidische meetkunde ontwikkelden. (Noot van de vertaler).